

Biografistyka Pedagogiczna
Rok 6 (2021) nr 1
ISSN 2543-6112; e-ISSN 2543-7399
DOI: 10.36578/BP.2021.06.15

Kamil Łuczaj*, **Olga Kurek-Ochmańska****

Kariera akademicka „z przypadku”?

Biografie akademików mobilnych społecznie w perspektywie narracyjnej

An academic Career ‘by Chance’?

Biographies of Socially Mobile Academics in Narrative Perspective

Abstract: This article analyses the biographies of Polish academics who have experienced social mobility: coming from families with modest intellectual traditions, they have succeeded in the academic world. Drawing on sociological data collected in two projects – (1) biographical interviews with upwardly mobile academics and (2) in-depth interviews with, mostly middle- and upper-middle class, academics who have moved to the West, we show that the former describe their lives as a kind of a ‘chance,’ in contrast to the latter, who tend to plan their careers. Building on Ronald Dworkin’s distinction between ‘brute luck’ and ‘option luck’, we argue that, although the emphasis on the chance, understood as a narrative strategy, can be linked to the experience of upward mobility, the life stories of academics contain different kinds of ‘chances.’ A detailed analysis of four biographies demonstrated that ‘a chance’ can refer to: the help of ‘significant others’, appearing in the right place at the right time, or the support of the clergymen.

Keywords: social mobility, upward mobility, lecturers, researchers, coincidence.

* Kamil Łuczaj (ORCID: 0000-0002-1603-3259) – dr, adiunkt w Instytucie Analiz Edukacji w Wyższej Szkole Informatyki i Zarządzania z siedzibą w Rzeszowie, kontakt: kluczaj@wsiz.edu.pl.

** Olga Kurek-Ochmańska (ORCID: 0000-0002-6627-785X) – dr, adiunkt w Instytucie Analiz Edukacji w Wyższej Szkole Informatyki i Zarządzania z siedzibą w Rzeszowie, kontakt: okurek@wsiz.edu.pl.

Wprowadzenie¹

Niniejszy artykuł stanowi studium z socjologii biografistycznej², a jego głównym celem jest analiza ścieżek zawodowych pracowników dydaktyczno-badawczych polskich uczelni, których rodzice nie posiadali wyższego wykształcenia. Materiał zebrany za pomocą wywiadów narracyjnych pozwala porównać ze sobą szczegóły ścieżek zawodowych osób reprezentujących różne dyscypliny akademickie. Badania wpisują się więc w prowadzone od wielu lat, w różnych kręgach kulturowych, studia nad historiami życiowymi uczonych³. Wartością dodaną artykułu jest skupienie się na historiach życiowych akademików, którzy musieli pokonać różne przeciwności życiowe, aby znaleźć pracę akademicką. Jest to obszar wiedzy, który w Polsce był zgłębiany w związku z badaniami nad uniwersytetem socjalistycznym⁴, lecz ciągle brakuje badań nad losami zawodowymi pracowników naukowych, którzy doświadczyli awansu społecznego. Tymczasem zagadnienie to budzi coraz żywsze zainteresowanie w badaniach prowadzonych w Stanach Zjednoczonych, gdzie badacze koncentrują się na pracy akademickiej osób z „klasy robotniczej” (*working-class academics*) oraz tych, które jako pierwsze w rodzinie ukończyły studia (*first-generation academics*).

- 1 Wywiady realizowane w ramach szerszego projektu „Naukowcy mobilni kulturowo? Doświadczenie awansu społecznego w perspektywie narracyjnej”, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki na podstawie umowy UMO-2019/35/D/HS6/00169 w ramach grantu Sonata.
- 2 E. Dubas, *W edukacyjnej przestrzeni biografii – biografia jako poznawanie człowieka, w: W stulecie metody biograficznej. Refleksje i przykłady badań z perspektywy polsko-frankofońskiej*, red. E. Dubas i A. Słowik, Łódź 2020, s. 117–126; A. Rakuszewska-Pawełek, *Miejsce biografii w socjologii interpretatywnej. Program socjologii biografistycznej Fritza Schützego*, „ASK: społeczeństwo, badania, metody”, 3 (1996) nr 1, s. 37–54; A. Tymicka, *Wykorzystanie metody biograficznej w praktyce pracy socjalnej*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 387–400, DOI: 10.36578/BP.2019.04.07; E. Walewander, *Biografia jako istotny element badań regionalnych*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 1 (2016) s. 249–258, DOI: 10.36578/BP.2016.01.15.
- 3 M. Deflem, *Sociologists in a Global Age. Biographical Perspectives*, London 2016; A. Całek, *Biografia naukowa: od koncepcji do narracji. Interdyscyplinarność, teorie, metody badawcze*, Kraków 2013.
- 4 K. Kaźmierska, K. Waniek, A. Zysiak, *Opowiedzieć Uniwersytet. Łódź akademicka w biografii wpisanych w losy Uniwersytetu Łódzkiego*, Łódź 2016; A. Zysiak, *Punkty za pochodzenie. Powojenna modernizacja i uniwersytet w robotniczym mieście*, Kraków 2016.

Artykuł odpowiada na pytanie o rolę, jaką „przypadek” odgrywa w narracjach autobiograficznych akademików, którzy doświadczyli awansu społecznego. Na podstawie szczegółowej analizy dwóch wywiadów (z kolekcji 24 wywiadów), pokazujemy, że kategoria „kariery zawodowej” jest często nieprzystająca do ich doświadczeń i powinna zostać zastąpiona innym pojęciem, które proponujemy w zakończeniu artykułu. Chcąc porównać analizowane tu losy, sięgamy do innego materiału jakościowego, zebranego przez jednego z autorów – wywiadów z Polakami, którzy pracują na stanowiskach naukowych lub dydaktycznych w Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych (37 wywiadów), nierzadko na bardzo prestiżowych uczelniach. W ich historiach często pojawia się silny plan biograficzny, którego brakuje u pracowników naukowych doświadczających awansu społecznego.

Założenia teoretyczne

„Przypadek” to nie tylko wyrażenie zaczerpnięte z języka potocznego czy pojęcie od dawna omawiane w filozofii⁵, lecz także kategoria teoretyczna analizowana coraz częściej przez socjologów⁶. Abstrahując od „metodologicznego” użycia słowa „przypadek” (ang. case), którego polskimi ekwiwalentami mogłyby być wyrazy „kazus”, „epizod”, „incydent”, obecnego już w literaturze⁷, termin ten,

- 5 O. Marquard, *Apologia przypadkowości: studia filozoficzne*, tłum. K. Krzemieniowa, Warszawa 1994.
- 6 M.in. R. Merton, E. Barber, *The Travels and Adventures of Serendipity*, Princeton 2004; D. Reay, G. Crozier, J. Clayton, „Strangers in paradise”? *Working-class students in elite universities*, „Sociology”, 43 (2009) nr 6, 1103–1121, DOI: 10.1177/0038038509345700; V. Loveday, *Luck, Chance, and Happenstance? Perceptions of Success and Failure amongst Fixed-Term Academic Staff in UK Higher Education*, „British Journal of Sociology”, 69 (2018) nr 3, s. 758–775, DOI: 10.1111/1468-4446.12307; M. Sauder, *A Sociology of Luck*, „Sociological Theory”, 38 (2020) nr 3, s. 193–216, DOI: 10.1177/0735275120941178; R. Ye, E. Nylander, *Deservedness, Humbleness and Chance: Conceptualisations of Luck and Academic Success among Singaporean Elite Students*, „International Studies in Sociology of Education”, 30 (2021) nr 4, s. 401–421, DOI: 10.1080/09620214.2020.1789491.
- 7 G. Steinmetz, *Odious Comparisons: Incommensurability, the Case Study, and “Small N’s” in Sociology*, „Sociological Theory”, 22 (2004) nr 3, s. 371–400, DOI: 10.1111/j.0735-2751.2004.00225.x; B. Flyvbjerg, *Pięć mitów o badaniach typu studium przypadku*, tłum. M. Nawojczyk, „Studia Socjologiczne”, 2 (2005) s. 41–69; D. Bertaux, *Analiza pojedynczych przypadków (au cas par cas)*, w: *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, red. K. Kaźmierska, Kraków 2012, s. 309–333.

w znaczeniu „traf” (ang. *luck, coincidence, chance, happenstance, serendipity*), ma także konotacje filozoficzne. W tym znaczeniu, już Max Weber w jednym z pierwszych w światowej socjologii artykułów poświęconych karierom akademickim pisał: „Nie znam bowiem żadnego innego zawodu na świecie, w którym przypadek grałby tak wielką rolę”⁸. Inną znaną refleksją na ten temat jest analiza przeprowadzona przez Howarda Beckera, który tłumacząc, że „pewne rzeczy nie dzieją się po prostu przypadkiem, ale nie są też całkowicie zdeterminowane”, mówi o „splotach okoliczności” (*coincidence*)⁹. Becker zauważa, że możliwych rozwinięć każdego ciągu zdarzeń (procesu społecznego) jest „wiele, ale ta liczba nie jest nieskończona, a mniej lub bardziej prawdopodobnych jest zwykle stosunkowo mało (choć te nieprawdopodobne również mogą się wydarzyć)”¹⁰. Problematyką „przypadku” zajmował się też Zygmunt Bauman, pisząc zarówno o ponowoczesnych wzorach osobowych¹¹, jak i analizując rolę, jaką w jego własnej biografii odegrał przypadek¹².

Badając rolę przypadku, posługujemy się modelem czterech struktur procesowych wypracowanych przez Fritza Schützego¹³. Zdaniem tego badacza należy wyróżnić¹⁴:

- biograficzne plany/schematy działania (*Biographical action schemes, Biographische Handlungsschemata*),
- wzorce instytucjonalne przebiegu życia (*Institutionalized schedules for organizing biographies, Institutionelles Ablaufmuster der Lebensgeschichte*),
- trajektorie (*Trajectory, Verlaufskurven*),
- przemiany biograficzne (*Metamorphoses. Wandlungsprozesse*).

8 M. Weber, *Nauka jako zawód i powołanie*, w: tegoż, *Polityka jako zawód i powołanie: wybór pism*, red. Z. Krasnodębski, tłum. A. Kopacki, P. Dybel, Warszawa 1999, s. 201.

9 H. Becker, *Triki badawcze w socjologii: jak w pełni wykorzystać potencjał badań społecznych*, tłum. A. Tomanek, Warszawa 2018, s. 46.

10 Tamże, s. 51.

11 Z. Bauman, *Dwa szkice o moralności ponowoczesnej*, Warszawa 1994.

12 A. Domosławski, *Wygnaniec. 21 scen z życia Zygmunta Baumana*, Warszawa 2021.

13 F. Schütze, *Autobiographical Accounts of War Experiences*, „Qualitative Sociology Review”, 10 (2014) nr 1, s. 224–283; A. Rakuszewska-Pawełek, *Miejsce biografii w socjologii interpretatywnej*.

14 A. Rakuszewska-Pawełek, *Miejsce biografii w socjologii interpretatywnej*, s. 225–282; K. Kaźmierska, *Badania biograficzne w naukach społecznych*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, 9 (2013) nr 4, s. 6–10.

Biograficzne plany działania opierają się intencjonalności jednostki, która planuje nadać swojemu życiu określony kierunek. Narracja ukształtowana w ten sposób często cechuje się poczuciem sprawstwa¹⁵. Dwóch wymownych przykładów biograficznych planów działania dostarcza analizowana przez Fritza Schütze¹⁶ biografia amerykańskiego rekruta z czasów drugiej wojny światowej, Roberta Rasmusa. Jednym z planów była chęć uczestnictwa w wojnie sprawiedliwej, a drugim wykorzystanie służby wojskowej jako możliwości zwiedzania świata. Wzorce instytucjonalne są wynikiem oddziaływania normatywnych oczekiwań społecznych, wynikających m.in. z umiejscowienia jednostki w strukturze społecznej, jej wieku, płci. Wzorce te zyskują biograficzne znaczenie, gdy jednostka je przyswaja i postanawia się nimi kierować. Przykładem może być biografia Rudolfa Hössa analizowana przez Marka Czyżewskiego i Alicję Rakuszewską-Pawełek¹⁷, w której jego udział w nazistowskiej zbrodni prezentowany jest jako realizacja kolejnych etapów zinstytucjonalizowanej kariery. Schützowskie trajektorie stanowią zaś zaprzeczenie biograficznych planów działania i wzorców instytucjonalnych, ponieważ tym mianem określamy ciągi zdarzeń biograficznych, których źródło jest niezależne od jednostki, zdeterminowane zewnętrznie i zazwyczaj wywołujące cierpienie, w związku z czym „trajektorię można pojmować jako pojęciowo uogólnioną historię naturalną pojawiania się nieładu i cierpienia w procesach społecznych”¹⁸. Wpływ sił zewnętrznych wybija się tu na pierwszy plan, a przejęcie kontroli nie jest możliwe. Trajektorie, choć bardziej kolektywne niż indywidualne, uwypukla analizowana przez Agnieszkę Kołodziej-Durnaś biografia Alice Salomon, w której przypadku wiążą się one z ofiarami nazizmu: osobami pochodzenia żydowskiego „czującymi się coraz bardziej naznaczonymi jako winne i potencjalne ofiary” oraz kobietami przeżywającymi „ponownie uprzedmiotowienie przez sprowadzenie ich roli do funkcji rozrodczych”¹⁹. Przemiany

15 M. S. Archer, *Człowieczeństwo. Problem sprawstwa*, tłum. A. Dziuban, Kraków 2013.

16 F. Schütze, *Autobiographical Accounts of War Experiences*, s. 251.

17 M. Czyżewski, A. Rokuszevska-Pawełek, *Analiza autobiografii Rudolpha Hössa*, część II, „Kultura i Społeczeństwo”, 33 (1989) nr 3–4, s. 163–181.

18 G. Riemann, F. Schütze, „Trajektorja” jako podstawowa koncepcja teoretyczna w analizach cierpienia i bezładnych procesów społecznych, w: *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, red. K. Kaźmierska, Kraków 2012, s. 411.

19 A. Kołodziej-Durnaś, *Autobiografia Alice Salomon – struktury procesowe biografii a losy narodu niemieckiego*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, 6 (2010) nr 2, s. 60–80.

biograficzne następują zaś zarówno jako wynik pracy jednostki nad sobą, jak i niespodziewanego odkrycia nowych możliwości. Doskonały przykład stanowi badanie Andrzeja Kacprzaka nad metamorfozami trzeźwiejących alkoholików, dokonujących „generalnej, często nieuświadomionej przebudowy swojej tożsamości” i uczących się życia „praktycznie na nowo”²⁰.

Pomocne w analizie biografii awansujących akademików są również najnowsze ustalenia z zakresu nauk o zarządzaniu, które dotyczą przebiegu współczesnych karier. Coraz częściej zwraca się uwagę na nieadekwatność wywodzącego się jeszcze ze średniowiecza modelu, w którym po okresie nauki następowało przyuczanie się do zawodu (wczesny etap kariery), poprzez zdobywanie wiedzy, kwalifikacji i prestiżu (średni etap), aby zwieńczyć go dojrzałą karierą trwającą do końca aktywności zawodowej (późny etap kariery). W studiach nad zarządzaniem pojawiają się modele lepiej przystosowane do opisu karier, które często nie mają liniowego przebiegu. Jedną z propozycji, opartej na badaniach karier kobiet, lecz mającej szersze zastosowanie, jest „kalejdoskopowy model kariery” (*kaleidoscope career model*)²¹, kładący nacisk na nieciągłość, wynikającą z różnorodnych i zmieniających się osobistych preferencji w zakresie możliwości wyrażania siebie, równowagi pomiędzy pracą a życiem osobistym czy pożądanym rodzajem wyzwań. W dzisiejszym świecie coraz częściej rezygnuje się z prostego, długoletniego, planu, ponieważ jednostki „oceniają możliwości i dostępne im opcje, aby wybrać jak najlepiej ze względu na wymogi pracy, ograniczenia i szanse, a także relacje i wartości osobiste oraz interesy”²². Pozwala to więc podejmować decyzje spontaniczne i nieoczekiwane. O „ślepych trafie” w kontekście karier akademickich naukowców-immigrantów pisał też jeden z autorów niniejszego opracowania²³.

20 A. Kacprzak, *Metamorfozy biograficzne trzeźwiejących alkoholików. Problemy tożsamościowe alkoholików w procesie wychodzenia z nałogu*, w: *Kultury, subkultury i społeczne światy w badaniach jakościowych*, red. M. Fiternicka-Gorzko, J. Leoński, Szczecin 2010, s. 286.

21 S. Sullivan, S. Carraher, *Using the Kaleidoscope Career Model to Create Cultures of Gender Equity*, w: A. Broadbridge, S. Fielden, *Research Handbook of Diversity and Carerers*, Cheltenham 2018, s. 227–240.

22 Tamże, s. 229.

23 K. Łuczaj, *Foreign-born Scholars in Central Europe: a Planned Strategy or a 'Dart Throw'?*, „*Journal of Higher Education Policy and Management*”, 42 (2020) nr 6, s. 602–616, DOI: 10.1080/1360080X.2019.1682955.

Metodologia i sposób realizacji badania

Niniejszy artykuł opiera się na analizie dwóch autobiograficznych wywiadów narracyjnych, zrealizowanych jesienią 2020 roku. Ze względu na brak oficjalnych statystyk i danych dotyczących badanej populacji, czyli pracowników polskich uczelni, pochodzących z klasy robotniczej (ludowej), którzy z powodzeniem pracują na stanowisku profesorów oraz adiunktów, zdecydowano się zbudować próbę badawczą w oparciu o autorekrutację respondentów, którzy zgłaszali się do badania w reakcji na ogłoszenie umieszczone w mediach społecznościowych oraz dzięki wykorzystaniu sieci społecznych badaczy i ich znajomych w środowisku akademickim. Poszukiwanie respondentów do badań poprzez media społecznościowe jest coraz częstszą techniką, zwłaszcza w przypadkach trudno dostępnych populacji²⁴. Warto odnotować, że nie chcąc ograniczać zasięgu ogłoszenia do kręgów społecznych badaczy, wykorzystano możliwości płatnego wyświetlania reklamy użytkownikom Facebooka, którzy spełniali przyjęte kryteria.

Badania prowadzono „biograficzno-narracyjną metodą interpretacyjną” (*Biographic-Narrative Interpretive Method*, BNIM), opracowaną przez Toma Wengrafa i Prue Chamberlayne²⁵. BNIM to nie tylko specyficzna technika zbierania danych, różniąca się m.in. od klasycznego podejścia autobiograficznego

- 24 G. A. Dusek, Y. V. Yurova, C. P. Ruppel, *Using Social Media and Targeted Snowball Sampling to Survey a Hard-To-Reach Population: A Case Study*, „International Journal of Doctoral Studies”, 10 (2015) s. 279–299, DOI: 10.28945/2296; F. Baltar, I. Brunet, *Social Research 2.0: Virtual Snowball Sampling Method Using Facebook*, „Internet Research”, 22 (2012) nr 1, s. 57–74, DOI: 10.1108/10662241211199960; P. R. Spence, K. A. Lachlan, A. M. Rainear, *Social Media and Crisis Research: Data Collection and Directions*, „Computers in Human Behavior”, 54 (2016) s. 667–672, DOI: 10.1016/j.chb.2015.08.045; K. Browne, *Snowball Sampling: using Social Networks to Research non-Heterosexual Women*, „International Journal of Social Research Methodology”, 8 (2005) nr 1, s. 47–60, DOI: 10.1080/1364557032000081663.
- 25 T. Wengraf, *Interviewing for Life-histories, Lived Periods and Situations, and Ongoing Personal Experiencing Using the Biographic Narrative Interpretive Method (BNIM). BNIM Short Guide bound with the BNIM Detailed Manual*, 2014, https://www.sfu.ca/cmns/courses/2012/801/1-Readings/Wengraf_BNIM%20-%20Shortest%20Guide.rtf, dostęp: 02.03.2021.

wywiadu narracyjnego Fritza Schützego²⁶, ale również charakterystyczny sposób ich interpretacji. Pojedynczy wywiad obejmował dwie sesje. Pierwsza rozpoczęła się od zadania badanemu pojedynczego pytania otwierającego (SQUIN – *Single Question aimed at Inducing Narrative*), które brzmiało: „Proszę opowiedzieć szczegółowo historię swojego życia, która sprawiła, że wkroczył/a Pan/i na ścieżkę kariery akademickiej. Może Pan/i rozpocząć swoją opowieść w dowolnym momencie, od dowolnego wątku. Interesują mnie wszystkie szczegóły, które sprawiły, że jest Pan/i dziś tym, kim Pan/i jest”. Pytanie to miało na celu wywołanie swobodnej narracji, bez naprowadzania badanego na konkretne wątki, jak postępuje się zarówno w przypadku wywiadów ustrukturyzowanych (kwestionariuszowych), jak i pogłębionych. Innymi słowy, uczestnicy badania sami decydowali co chcą powiedzieć, a badacz nie zakłócał procesu narracji. Po etapie swobodnej narracji (między 40 a 120 minut) następowała druga sesja, w której moderator wywiadu zadawał ok. 8–10 pytań odnoszących się wyłącznie do treści z pierwszej sesji i nawiązywał do wynotowanych słów/fraz kluczowych.

Każdy wywiad był nagrywany, a następnie transkrybowany zgodnie ze standardem HIAT (*Halb-interpretative Arbeits-Transkription*)²⁷, anonimizowany i analizowany podczas seminarium interpretacyjnego w gronie członków zespołu projektowego (dwie sesje po ok. 4 godziny każda). Analiza ta prowadzona była dwutorowo. Pierwszego dnia seminarium analizowano chronologicznie uporządkowane dane biograficzne, oczyszczone z fragmentów emocjonalnych, oceniających i zawierających komentarze autoteoretyczne, drugiego zaś interpretowano subiektywne stanowisko osoby badanej, odpowiadając na pytania:

- O jakich zdarzeniach, tematach i fazach życia mówi osoba (które z nich wybiera)?

26 F. Schütze, *Biography Analysis on the Empirical Base of Autobiographical Narratives: How to Analyse Autobiographical Narrative Interviews*, „European Studies on Inequalities and Social Cohesion”, 1–2 (2007) s. 153–242; K. Kaźmierska, F. Schütze, *Wykorzystanie autobiograficznego wywiadu narracyjnego w badaniach nad konstruowaniem obrazu przeszłości w biografii. Na przykładzie socjologicznego porównania narracji na temat życia w PRL-u i NRD*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, 9 (2013) nr 4, s. 122–139.

27 E. Soroko, *Poziom autonarracyjności wypowiedzi i użyteczność wybranych sposobów ich generowania*, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. W. J. Paluchowskiego, UAM, Poznań 2007.

- Jaka jest autoprezentacja tej osoby?
- Jaki „morał” chce wyprowadzić? Dlaczego?
- Czy i jak zmienia decyzje dotyczące opowieści?

W pierwszej części analizy empirycznej przeprowadzonej na potrzeby tego artykułu pokażemy biografie dwóch akademików, którzy doświadczyli awansu społecznego, wskazując na struktury procesowe występujące w nich najczęściej, oraz akcentując rolę zbiegów okoliczności w ich karierach. Wnioski wyprowadzone na podstawie tej części analizy zestawiamy następnie z typową dla klasy średniej wizją planowania kariery zawodowej. Jej rekonstrukcję przedstawimy w odniesieniu do analizy wywiadów pogłębionych z urodzonymi w Polsce pracownikami naukowymi amerykańskimi i brytyjskimi uczelni.

Prezentowane w drugiej części artykułu dane pochodzą z projektu badawczego przeprowadzonego w roku akademickim 2020–2021²⁸. Baza empiryczna opiera się na 37 indywidualnych wywiadach pogłębionych, których uczestnikami były osoby urodzone w Polsce, które wyemigrowały do Wielkiej Brytanii (21 wywiadów) lub USA (16 wywiadów) i pracują na tamtejszych uczelniach lub w instytucjach badawczych. Ze względu na pandemię wywiady były prowadzone głównie przy użyciu komunikatorów internetowych. Badani reprezentowali różne etapy kariery naukowej, płcie, oraz znajdowali się w zróżnicowanej sytuacji rodzinnej.

W przeciwieństwie do analizy wywiadów biograficznych, dokonywanej metodą warsztatową, każdy wywiad pogłębiony był kodowany w programie Atlas.ti 8. W trakcie analizy zastosowano kodowanie wielowartościowe (*multiple coding*), co oznaczało, że jeden fragment tekstu mógł zostać opatrzony wieloma kodami²⁹. Po pierwszej rundzie otwartego kodowania następowało kodowanie osiowe, mające na celu wypracowanie dokładniejszych, tj. lepiej powiązanych z danymi, kodów.

28 Wywiady realizowane w ramach projektu „Polski naukowiec w Europie i Ameryce. Perspektywy pokryzysowe”, finansowanego przez Narodową Agencję Wymiany Akademickiej (NAWA) na podstawie umowy PPN/BEK/2019/1/00066/U/00001 w ramach Programu im. M. Bekkera.

29 C. O'Connor, H. Joffe, *Intercoder Reliability in Qualitative Research: Debates and Practical Guidelines*, „International Journal of Qualitative Methods”, 19 (2020) s. 1–13, DOI: 10.1177/1609406919899220.

Trudi – brak wsparcia i „przypadek”

Trudi³⁰ ma 36 lat, posiada stopień doktora w dziedzinie nauk społecznych, obecnie pracuje w niepublicznej uczelni, jest żoną, matką dwójki dzieci, pochodzi i mieszka w północno-wschodniej Polsce. Matka Trudi z wykształcenia i zawodu jest pielęgniarką, ojciec zaś, mający wykształcenie niepełne średnie, podejmuje różne wyzwania zawodowe: od muzyka w orkiestrze weselnej do mechanika samochodowego.

Podczas swobodnej narracji wielokrotnie wybrzmiewały okoliczności powodujące narastanie trajektorii, co czyniło z Trudi, Schützowską *Betroffene*, osobę dotkniętą cierpieniem³¹. W planie diachronicznym, pierwszym źródłem cierpienia był brak wsparcia ze strony matki. W narracji Trudi, matka prezentowana jest jako dysfunkcyjny „znaczący inny”³², stale „podcinający skrzydła”.

Pamiętam, że był taki moment, że miałam do niej dużo żalu o to, że .. yyy że z jednej strony właśniee mówiła, że .. jesteście super, mamy yyy .. mieć dobre oceny, bo nas na to stać i tak dalej, a z drugiej strony .. yyy jakoś yyy podcinała skrzydła, mówiła, że się nie dostaniemy na te studia, na tamte się nie dostaniemy, do tej szkoły się nie dostaniemy).

Będąc nastolatką, Trudi nie rozumiała motywów działania matki, zachęcającej ją do wyboru szkoły średniej, która dawałaby jej zawód, jednocześnie próbując przed nią zamknąć niektóre scenariusze rozwoju kariery, zarezerwowane rzekomo dla dzieci z innych domów.

30 Badani mogli wybrać pseudonim, pod którym występują. Wszystkie szczegóły, które mogły narazić ich prywatność zostały usunięte z przytaczanych dalej wypowiedzi. W rzadkich przypadkach zastosowano „anonimizację rozszerzoną”, tj. niektóre nieistotne analitycznie szczegóły biograficzne zostały zmienione, aby ukryć tożsamość badanych; S. Męćfal, *Analiza praktyk anonimizacji danych w polskich jakościowych badaniach socjologicznych na tle literatury przedmiotu oraz zasad etyczno-prawnych*, „Przegląd Socjologiczny”, 69 (2020) s. 73, DOI: 10.26485/PS/2020/69.3/3.

31 F. Schütze, *Trajektorie cierpienia jako przedmiot badań socjologii interpretatywnej*, w: *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, red. K. Kaźmierska, Kraków 2012, s. 419.

32 Tego pojęcia używamy w standardowym socjologicznym sensie „dla określenia zarówno pojedynczych osób, jak i grup, które wpływają na proces konstruowania tożsamości jednostki”, I. Ślęzak, *Znaczący inny*, w: K. Konecki, P. Chomczyński, *Słownik socjologii jakościowej*, Warszawa 2012, s. 340.

Jak nie dostaniesz się na studia, to co będziesz robić?; idź do ekonomika;
sufit nie do przeskoczenia; medycyna jest dla dzieci lekarzy.

Matka miała inny plan na życie córki, chciała, aby zdobyła ona praktyczny zawód. Naciskała na pójście do liceum ekonomicznego zamiast do renomowanego liceum ogólnokształcącego.

Eee więc z jednej strony słyszałam, żeee jestem mądra i sobie na pewno poradzę, a z drugiej strony słyszałam, że jest gdzieś jakiś sufit, którego nie wyj/z którego nie wyskoczę, z które/którego po prostu jakby nie przekroczyć, nie? Iii i po raz pierwszy z tym sufitem się zetknęłam właśnie w yyy w momencie wyboru szkoły średniej . yyy bo mama chciała wysłać mnie do liceum ekonomicznego. ((1)) Czyli do szkoły dla mnie/dla mnie . zawodowej o--śmiej--o znaczy dla mojego rozumienia to była szkoła zawodowa dla .. yyy przeciętniaków .. którzy nie pójda na studia. ((2)) Emmm i będą do końca życia siedzieć w biurze i liczyć . słupki. Tak to widziałam... mając 15 lat.

Z opowieści dowiadujemy się również, że matka nie wspierała Trudi w podejmowanych przez nią życiowych decyzjach („Czyli moja matka jakby sama przeskoczyła swój .. sufit szklany, który babcia jej postawiła .. a potem o--śmiej--o zbudowała go nad nami”). Ważne jest jednak to, że w okresie szkoły średniej Trudi nie utraciła jeszcze zdolności do systematycznego, kontrolowanego działania³³ i przeciwstawiała się decyzjom matki, np. decydując się iść do liceum ogólnokształcącego.

Trudi opowiada o tym, jak matka zniechęcała ją do rozwoju edukacyjnego, nie pomagała w odrabianiu zadań domowych (co narratorka zestawia ze wsparciem, jakie z domu otrzymywali jej koleżanki i koledzy z klasy), nie wierzyła w to, że Trudi może dostać się na studia. Zakończenie szkoły średniej jest momentem, w którym łamie się chwiejna równowaga wypracowana przez narratorkę i zaczyna ona uświadamiać sobie, że nie panuje nad własnym losem. Matka pozbawiła ją bowiem złudzeń, co do możliwości rozpoczęcia nauki w innym mieście, na wymarzonej, przyrodniczym kierunku:

No i rodzice powie/mama powiedziała, mama powiedziała .. yyy że no nieee pomoże mi finansowo yyy przenieść się na drugi koniec Polski ... i że muszę wybrać studia w [mieście rodzinnym]).

33 F. Schütze, *Trajektorie cierpienia*, s. 428.

Plan biograficzny Trudi przekreślił również jej ówczesny partner, który „też krzywo się patrzył na pomysł wyjazdu do innego miasta na studia”. Skonfrontowana z tym stanem rzeczy Trudi wydaje się modelowym przykładem „nieodpowiedniej” decyzji, o której pisze Fritz Schütze³⁴. Rezygnując z wymarzonego kierunku, zapisuje się na zupełnie inne, znacznie mniej prestiżowe studia. Decyzja ta, jest opisywana pośpiesznie i trudna do zrozumienia, co może być oznaką przysłonięcia. Chaotyczny opis tego przełomowego momentu zawiera „komentarze ukazujące opanowanie jednostki mimo niepokojących oznak pogarszania się biegu spraw”³⁵, a więc jeden z częstych wskaźników trajektorii. Co więcej, w przypadku Trudi nie zadziałał przymus narracyjny, który zniósłby autocenzurę³⁶.

((2)) Yyy więc zostałam i wybrałam kierunek studiów, na który nie było egzaminów .. i który, powiedzmyyy .. yyy jakoś tam mnie interesował, to było zarządzanie. Yyy a musiałam wybrać kierunek, na który nie było egzaminów, bo jak się w trzeciej klasie okazało liceum, że nie pojedę na studia [do wymarzonego miasta], to przestałam . przykładać się do biologii i do chemii, iii .. (...). ((1)) Yy no i na zarz/zarządzaniu nie było egzaminów .. był konkurs . yyy świadectw maturalnych, no i tutaj .. ponieważ zawsze miałam wysokie stopnie, no to .. to mnie przyjęto na dzienne studia. ((2)) I zarządzenie było w porządku, ale też nie do końca. ((2)) Myślałam, że może będę pracować w urzędzie jakimś.

Trudi, mimo iż ukończyła kilka kierunków studiów i pracuje na uczelni, w domu rodzinnym do chwili wywiadu nie czuła się doceniana.

Yyy w dalszym ciągu słyszę przy rodzinnym stole, żebym się nie wyrażała .. na tematy polityczne na przykład . chociaż mam doktorat z nauk o zarządzaniu. To to jeśli chodzi o takie współczesne . relacje mojego zawodu i moich kwalifikacji do tego, co jest w domu, to . w dalszym ciągu nie do końca czuję się traktowana poważnie.

34 Tamże, s. 408.

35 G. Riemann, F. Schütze, „Trajektorii” jako podstawowa koncepcja teoretyczna, s. 406.

36 F. Schütze, *Trajektorie cierpienia*, s. 404.

Obecnie Trudi jest bogatsza o doświadczenie kilkuletniej psychoterapii, która z jednej strony pozwoliła jej unormować relacje z matką³⁷, z drugiej zaś zrozumieć korzenie swojego perfekcjonizmu i poczucia niskiej wartości.

Dlatego tak mało publikuję o--śmiej--o. Bo dopieszczam yyy dopieszczam wszystko, booo ... yyy .. do granic absurdu, można powiedzieć ... no, bo mam takie przekonanie, że nie wystawia się na ocenę czegoś, co jest niedopracowane ... aaa bo też i wiem, że jak zostanie ocenione jako przeciętne .. to to uderzy bardzo mocno w moje poczucie własnej .. wartości. Po prostu. Więc oddaję do oceny tylko rzeczy, których jestem ja przekonana, że są .. naprawdę dobre.

Przedstawiony dotąd kontekst rodzinny pozwala przejść do analizy planów biograficznych, które, mimo mglistości horyzontów orientacyjnych³⁸, można wyróżnić w biografii Trudi. To symptomatyczne, że rozpoczyna ona swoją narrację od zdania:

Nigdy nie planowałam kariery akademickiej .. do pewnego momentu/w zasadzie do momentu, w którym się dowiedziałam, że jest miejsce na uczelni tutaj, nigdy wcześniej nie myślałam o karierze akademickiej. ((5)) Więc można powiedzieć, że to jest kwestia przypadku troszeczkę.

Już z fazy spontanicznej narracji dowiadujemy się, że Trudi, zachęcona przez koleżankę ze studiów, aplikowała do pracy na uczelni z myślą, że jak się nie uda, to wyjedzie z mężem do Irlandii, aby tam układać zawodowe życie, w sferze nie wymagającej kwalifikacji akademickich. Jako alternatywę rozważała również możliwość kontynuowania pracy studenckiej w lokalnej gazecie.

To pomyślałam sobie, że jeżeli nie dostanę się do pracy tutaj . yyy . to pewnie wyjedziemy za granicę .. do mojej siostry . i tak z mężem yyy .. prawie już mężem wtedy yyy bo zaraz/zaraz po studiach braliśmy ślub yyy tak rozmawialiśmy, że jeżeli mnie nie przyjmą tutaj tooo .. to wyjedziemy yyy.

37 Trajektoria okazała się więc w jej przypadku szansą na systematyczną refleksję; G. Riemann, F. Schütze, „Trajektoria” jako podstawowa koncepcja teoretyczna, s. 401.

38 Tamże, s. 398.

Z opisu wyłania się obraz kariery akademickiej jako przypadku, trafu, łutu szczęścia. Nie było mowy o jakimś planie ani o tym, by jakoś szczególnie zależało na pracy naukowej. Alternatywą był wyjazd za granicę i podjęcie tam zajęcia niewymagającego wysokich kompetencji.

Owo otwarcie wywiadu, uzupełniane wieloma przykładami, pokazuje, że życie Trudi mogłoby potoczyć się zupełnie inaczej, gdyby nie splot okoliczności. Nie była to decyzja Trudi. Kobieta zdawała się biernie reagować na otwierające się możliwości. Ta interpretacja, na tle zarysowanej wcześniej trajektorii cierpienia, pozwala zrozumieć, dlaczego Trudi deprecjonuje swoje osiągnięcia, takie jak dwa kierunki studiów, obrona doktoratu z wyróżnieniem czy stypendium ministra za osiągnięcia naukowe w trakcie studiów.

Nigdy nie miałam jakichś szczególnych sukcesów; najdalej chyba dostałam się do drugiego etapu wszystkich olimpiad; zdawałam maturę z polskiego, angielskiego i z rosyjskiego, czyli z niczego, prawda.

((3)) Zresztą, trzy dni po obronie doktoratu miałam podobne myśli, że co to za doktorat o--śmiej--o każdy może mieć doktorat przecież. ((1)) A doktorat mam z wyróżnieniem też z [renomowanej uczelni]. ((4)) I studia na pedagogice też skończyłam z wyróżnieniem.

Tymczasem, biorąc pod uwagę przeciwności, jakim musiała stawiać czoła, losy narratorki można rozpatrywać w kategoriach „cudu” (*miracle social*) albo „cudownego oblata” (*oblat miraculé*), którymi Pierre Bourdieu tłumaczy losy jednostek, niepodążających śladami swoich rodziców z klas ludowych, mimo że zwykle następuje reprodukcja pozycji społecznej³⁹. Taka forma opowieści o własnym życiu może wiązać się z brakiem pewności siebie, kompleksami i poczuciem niższości, dodatkowo wzmacnianymi przez niewspierającą matkę.

Warto na koniec podkreślić, co okaże się ważne, gdy porównamy tę opowieść do wywiadu z kolejną narratorką, że przypadek, który rządzi biografią naukową Trudi, nie powoduje niskiej satysfakcji z pracy. Wręcz przeciwnie, pierwsza z narratorek, kilkakrotnie, podkreślała zadowolenie z wykonywanej profesji.

39 P. Bourdieu, *Dystynkcja*, tłum. P. Biłos, Warszawa 2005; K. Łuczaj, Ku biograficznemu badaniu doświadczenia klasy ludowej. Krytyka metodologicznego podejścia Pierre’a Bourdieu, „*Studia Socjologiczne*”, 2 (2018) s. 94, DOI: 10.24425/122465; R. Ye, E. Nylander, *Deservedness, Humbleness and Chance*, s. 11.

W to yyy też mentalnie jakby [się] zaangażowałam, w ten/w ten wątek i do/ do dzisiaj jakoś tym się zajmuję i to mnie interesuje ciągle.

Ponieważ miałam te .. wszechstronne zainteresowania .. yyy no to pracując naukowo, mogłam sobie wybierać yyy tak naprawdę, co będzie przedmiotem mojego badania. ((2)) Yyy i to było jakoś bardzo atrakcyjne. (...) do tego jeszcze elastyczny czas pracy .. był bardzo kuszący, czyli to, że jakby sama mogłam podejmować decyzje o tym .. kiedy pracuję, w jakich godzinach, w jakie dni. Yyy to jakąś dużą wolność dawało, nie?

Ast – „przypadek” i znaczący inni

Ast ma 40 lat, posiada stopień doktora w dziedzinie nauk technicznych, obecnie pracuje w dużej, publicznej uczelni technicznej, pochodzi z małego, przygranicznego miasteczka. Wychowywała się w rodzinie górniczej, w której matka nie była aktywna zawodowo („żona górnika jest w domu i pilnuje, pilnuje tam tego domowego ogniska, i niech tak będzie”).

Ast, podobnie jak Trudi, podkreśla w pierwszych zdaniach wywiadu, że:

tak naprawdę ee . jeżeli chodzi o, o, o tą ścieżkę naukową, to wszystko zaczęło się .. e przez przypadek ee dosyć spory.

W kolejnych odsłanianych przez nią wydarzeniach nie widać również planu biograficznego zorientowanego na naukę. Badana „wchodzi” w ten świat przez przypadek. Kończąc studia, Ast nie miała zamiaru pisać doktoratu, lecz chciała wrócić do rodzinnej miejscowości i podjąć pracę zawodową w przemyśle. Doktorat chciał natomiast pisać jej obecny mąż. Ast poszła z nim na rozmowę i tam zapytano ją, czy też by nie chciała robić doktoratu – jej reakcja, przytaczana w trakcie spontanicznej narracji, wskazywała na to, że kompletnie nie brała takiego scenariusza pod uwagę.

Daj spokój, nie, no co ty, ja na doktorat? Nie, ja pójdę, słuchaj, ja mam, ja mam plan, że ja pójdę [pracować w przemyśle], bo mnie to interesuje.

Podobnie jak Trudi, Ast nie w pełni docenia swoje osiągnięcia. Ma wątpliwości, czy to, co robi, może nazwać karierą akademicką („tak wygląda moja ee moja kariera ee naukowa, o ile to można nazwać karierą naukową”). Narratorka umniejsza swoje osiągnięcia, mimo że kilkakrotnie utwierdzano ją w tym, że jest właściwą osobą na właściwym miejscu, np. po obronie pracy magisterskiej. Gdy usłyszała

wówczas, że jej praca „to bardzo ładny doktorat jest”, nie potraktowała pochwały jako nobilitacji. Po latach opowiada o tej sytuacji z wyraźnym lekceważeniem: „No, pff, okej, nie. Ucieszyłam się, nie, bo piątkę dostałam, więc co tam, fajnie”.

Stosunek badanej do kariery naukowej jest bardzo pragmatyczny, pozbawiony większych emocji. Jest to bardziej więź łącząca pracownika najemnego z organizacją niż Weberowskie powołanie akademika⁴⁰. Jeżeli przyjmiemy rozpowszechnione w świecie anglosaskim rozróżnienie na „job” i „career”⁴¹, możemy powiedzieć, że zarówno Ast, jak i Trudi czyniły raczej to pierwsze niż drugie, mimo że – inaczej niż większość osób wywodzących się z klas ludowych – wykonywały pracę wymagającą wysokich kwalifikacji.

Ja stwierdziłam, że mi jest wszystko jedno. Byle bym miała labolatorium ee czy ja będę ee doktorem nauk fizycznych, czy doktor/doktorem nauk technicznych, jest mi wszystko jedno.

Deklaracja ta wydaje się niespójna z „obiektywnymi” wyznacznikami tego, jak narratorka radzi sobie w pracy naukowej. Paradoks polega na tym, że choć Ast traktuje pracę naukową jako pracę zarobkową, jest bardzo pracowita i ambitna, wypełnia wszystkie wymagania, opublikowała artykuły za 200 punktów – w momencie wywiadu był to najwyższy próg w krajowej ewaluacji – („Ale ogólnie publikacje za dwieście punktów mam! więc . niech się ee że tak powiem ee świat naukowy ode, ode mnie, że tak powiem, odczepi!”). Ma też prawie napisaną rozprawę habilitacyjną, której jednak świadomie nie składa.

Innym, noszącym ślady syndromu oszusta⁴², rysem habitusu klas ludowych, poza brakiem wiary we własne umiejętności, jest praktycyzm⁴³. Ast stwierdza, że nie rozumie idei badań podstawowych, a swoją pracę naukową określa mianem „badactwa”.

Mój brat zaczął d/robić doktorat i on robił doktorat typowo naukowy ee co, co w ogóle mi się nie podobało, ja w ogóle tego nie rozumiałam, bo nie widziałam sensu, sensu jej/raczej sensu jej pracy, takiej/takiego wymiaru.

40 M. Weber, *Nauka jako zawód i powołanie*.

41 A. Lubrano, *Limbo: Blue-Collar Roots, White-Collar Dreams*, Hoboken 2004.

42 G. Reddin, *Struggles and achievements: experiences of working-class white male academics who attain tenure*, PhD (Doctor of Philosophy) thesis, University of Iowa, 2012, dostęp: 08.02.2012, DOI: 10.17077/etd.ofomhpio.

43 M. Gdula, M. Lewicki, P. Sadura, *Praktyki kulturowe klasy ludowej*, Warszawa 2014.

W przeciwieństwie do Trudi, Ast stanowi przykład narratorki, w której życiu kluczową rolę odegrali znaczący inni. W tym przypadku ich oddziaływanie jest trudne do przecenienia, ponieważ Ast siebie określa jako osobę nieśmiałą, niezbyt przebojową, nie lubiącą się „afiszować” („więc okazało się, że całkiem nieźle sobie z tym radzę! tak! z tą pracą naukową! eem . nie/niekoniecznie afiszując się z tym”), nieposiadającą charyzmy, nie lubiącą występów publicznych, będących dla niej bardziej źródłem stresu niż satysfakcji.

Do tej pory mamy, taki e taki stan, że ee że [współpracowniczka] po prostu gromadzi ee pomysły, natomiast ja w labolatorium sobie too rozgrzebuje lub piszę, natomiast ona to prezentuje. Ee no bo, bo, no bo ja tak za bardzo nie, nie, nie przepadam za tym. Zresztą na obronie ee po obronie pracy ee doktorskiej profesor mi powiedział, że e że wszystko było super, tylko ee jak telepogo/pogodynka chodziłam! tak! Wszystko miałam zaplanowane, żeby powiedzieć i zapamiętać. Żeby nie, żeby już nie prezentować tego nigdy więcej!

Opis ten potwierdza fragment notatki sporządzonej przez moderatorkę wywiadu: „Badana, jak sama stwierdziła, zgłosiła się do badania w celach niejako terapeutycznych, tj. walczy ze swoją wrodzoną nieśmiałością”. Ast potrzebuje zatem zewnętrznej legitymizacji, potwierdzającej słuszność jej wyborów i decyzji życiowych. Rodzice, profesor-mentor, przyjaciółka-akademiczka, mąż – to osoby, które są impulsem do jej aktywności.

Ee a ja nie jestem osobą, która jest w stanie pociągnąć, myślę, że nie mam takiej charyzmy ee żeby pociągnąć yyy za sobą aa ee te osoby i, i nie wiem, czy jestem w stanie ee taką/taki/wziąć sobie taką odpowiedzialność na siebie, żeby zgromadzić wokół siebie ee młodych ludzi ii yy żeby dać im taką . takie poczucie bezpieczeństwa, że, że ta praca nau/naukowa jest dobra ee bo sama mam wątpliwości!

Pierwszą opiekunką biograficzną była, w przypadku Ast, uporządkowana, wiekowa nauczycielka fizyki w szkole podstawowej, która sprawiła, że badana pokochała ten przedmiot. Ast podeszła jednak, za namową rodziców, do egzaminów na medycynę, lecz, ku swojej ucieście, ich nie zdała.

Bardzo chciałam zawsze studiować fizykę, natomiast moi rodzice bardzo chcieli, żebym eee studiowała medycynę eee no . uczyłam się dzielnie biologii,

chemii i fizyki, dojeżdżałam nawet do [nazwa dużego ośrodka akademickiego] co weekend naa, naa . ee na zajęcia dodatkowe, żeby ten egzamin ee zdać ee . ee bo to jeszcze wtedy był taki egzamin pisemny po maturze, dodatkowy mmm natomiast ja od razu wiedziałam, że ee że ja nie chcę ee być lekarzem! . niemniej jednak no presja była taka, że ee że, że, no że powinnam.

Silny wpływ innych zarysowuje się w całej biografii, nawet gdy wykonamy potężny przeskok z klasy maturalnej do okresu finalizowania doktoratu.

I Gosia stwierdziła, że dobra, to piszemy projekt! ee . może dostaniemy. Ee . ja mówię, no dobra, ale ja się nie znam na [tym zagadnieniu]. Dobra, twoim zadaniem będzie postawić mi laboratorium fizyczne! na wydziale technicznym. Takie, żeby/żebyśmy mogły robić badania. Ja mówię, dobra, to ja to biorę. Jeżeli to jest fizyka, że, że ten... Tylko że nie dostaniesz ee tylko że nie dostaniesz ee etatu naukowego ee naukowo-dydaktycznego, tylko będziesz pracowała jako eee techniczna. Ja mówię, jest mi wszystko jedno! tak! Byle bym mogła zamknąć sprawę ee doktoratu, zrobić ten mm ten, ten projekt yyy dla firmy . i t/i postawić ci to laboratorium, nie ma problemu.

W przeciwieństwie do Trudi, a podobnie do innych badanych, przypadkowość wiąże się negatywnie z satysfakcją z pracy zawodowej. Podczas gdy Trudi była spełnioną akademiką, Ast przyznaje, że towarzyszy jej duże rozczarowanie karierą akademicką („że tak powiem . ee od dwóch lat czuję takie rozczarowanie! ee pracą na uczelni”). Zauważa, że ostatnio nie ma czasu na spokojną pracę w laboratorium („tylko robię papiery”), przyznaje, że brakuje jej motywacji, i myśli o przeniesieniu się do przemysłu. Ponadto, mierzi ją pogoń za punktami, trudności w zdobyciu środków na badania, dyskryminowanie kobiet-naukowców w dyscyplinach technicznych. Taki ogląd rzeczywistości wydaje się spójny z hipotezą, że praca akademicka nie jest dla Ast wybraną ścieżką kariery zawodowej, a jedynie splotem przypadkowych okoliczności, zewnętrżsterowanych decyzji, i w konsekwencji źródłem demotywacji, a nawet, można zaryzykować tezę – cierpienia, związanego z głębokim rozczarowaniem obraną ścieżką kariery.

I dlatego może nie składam tej habilitacji, chociaż już wszystko jest przygotowane, wszystko jest napisane, wszystko jest złożone e wszystkie tee . taa cała ta tabelka i to wszystko jest odhaczone ee wszystkie te punkty, które tamm są, są/by/zostały zrealizowane ee . ee . i, iii, i czuję się taka rozcza-

rowana e . taką tą całą sytuacją . [...] stwierdziłam, że niewiele mi daje to, że jestem ee tam, nie wiem, jakiś czas temu byłam najlepszym pracownikiem wydziału, nie, o czym, o czym się oczywiście dowiedziałam na jakimś spotkaniu o--śmiej--oee przez przypadek, jakimś, bo, bo . bo ja tego nie analizuję, nie śledzę tego, nie, nie patrzę na, na to, po prostu robię swoje w takim tempie, w jakim jestem w stanie to zrobić! tak! I to, co mi sprawia przyjemność, tym się zajmuję! . eee patrząc oczywiście na tą tabelkę. Ale już ja na nią nie patrzę. Ale, ale to, co mnie interesuje! tak! Eem i . i po prostu . że tak powiem . no mam coraz większe rozterki! takie, takie, takie właśnie naukowe!

„Przypadkowe” kariery akademickie klas ludowych a planowanie kariery jako strategia klasy średniej

Użycie słowa „przypadek” lub sposób narracji, który sugeruje adekwatność zastosowania tej kategorii do opisu biografii przez przedstawicieli klas ludowych, oznacza najczęściej zewnętrzny impuls w postaci spotkania znaczącego innego, który wpłynie na dalsze losy badanych. Zauważmy jednak, że owo spotkanie może nosić znamiona zarówno ślepego trafu, jak i trafu będącego przedmiotem wyboru. Najlepszą ilustracją pierwszego przypadku jest biografia Trudi, która – pozbawiona wsparcia emocjonalnego ze strony rodziców – rozważała dwie ścieżki kariery zawodowej (praca w mediach lub emigracja zarobkowa), ale żadna z nich nie była ścieżką akademicką. Dopiero „spadająca z nieba” koleżanka pokazała jej, że można spróbować zostać na uczelni, gdzie studiowała, a ciąg kolejnych zbiegów okoliczności doprowadził do tego, że plan udało się zrealizować. Podobnie do świata akademickiego wkracza Ast. Tu znaczącym innym jest mąż. Jego biograficzny plan prowadzi do sytuacji, w której Ast otrzymuje nieoczekiwaną ofertę pozostania na uczelni.

Dalsza analiza pokaże, że przypadkowość nie jest kategorią adekwatną do opisu osób dzieci klas średnich oraz, jeżeli jest w ogóle używana, pełni zazwyczaj funkcję retoryczną, uwypuklającą skromność rozmówcy⁴⁴. Naszym celem nie jest wykazanie, że odwoływanie się do przypadku jest strategią narracyjną charakterystyczną dla klas średnich. Można zastanawiać się, na ile przypadek

44 R. Ye, E. Nylande, *Deservedness, humbleness and chance*.

jest składnikiem każdej kariery zawodowej. Choć z pewnością można doszukać się niekontrolowanych zdarzeń w każdej analizowanej biografii, materiał porównawczy pokazuje, że proporcje planów biograficznych w stosunku do fragmentów trajektoryjnych ulegają całkowitemu odwróceniu, gdy zamiast losów osób awansujących zaczniemy analizować losy akademików, którzy pracują nie w Polsce, lecz w znacznie bardziej prestiżowych systemach szkolnictwa wyższego – w Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych, zwykle dzięki wcześniejszym inwestycjom rodzinnym. Badania wskazują, że inwestycja w międzynarodową edukację dzieci, która pomaga im w przyszłych karierach zawodowych⁴⁵, to domena klas średnich⁴⁶. Badania z całego świata podkreślają przywilej międzynarodowych studentów, który wiąże się z pozycją ich rodziców⁴⁷. W kontekście azjatyckim dużo mówi się obecnie o „rodzinach astronautycznych” lub rodzinach „dzikich gęsi” (*kirogi*)⁴⁸, które, aby zwiększyć szanse zawodowe swoich dzieci, decydują się żyć w dwóch różnych krajach. Z tych opisów wyłania się kategoria inwestycji klas średnich w edukację dzieci⁴⁹. Dzięki tym zabiegom plan międzynarodowej kariery u przyszłych migrantów edukacyjnych pojawia się już we wczesnym dzieciństwie⁵⁰. Dostęp do dobrych szkół, np. dwujęzycznych⁵¹, zwiększa szansę na osiągnięcie satysfakcjonującej kariery,

45 J. Batalova, B. Lowell, „*The Best and the Brightest*”: *Immigrant Professionals in the U.S.*, w: *The Human Face of Global Mobility*, red. M. Smith, A. Favell, New York 2006, s. 101.

46 J. Burski, *Klasa średnia a perspektywa biograficzna. Empiryczne studium przypadku*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, 12 (2016) nr 2, s. 78–93.

47 J. Waters, *Geographies of International Education*, „*Geography Compass*”, 6 (2012) s. 123–136; M. Bahna, *The Intergenerational Social Mobility of Internationally Mobile Students*, „*Population, Space and Place*”, 27 (2021) nr 6, DOI: 10.1002/psp.2425.

48 A. Favell, M. Feldblum, M. P. Smith, *The Human Face of Global Mobility*, „*Society*”, 44 (2007) s. 15–25.

49 H. Lee, „*I Am a Kirogi Mother*”: *Education Exodus and Life Transformation Among Korean Transnational Women*, „*Journal of Language, Identity, and Education*”, 9 (2010) nr 4, s. 250–264.

50 T. Tarc, A. Mishra Tarc, X. Wu, *Anglo-Western International School Teachers As Global Middle Class: Portraits of Three Families*, „*Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*”, 40 (2019) nr 5, s. 666–681.

51 J. Gimenez, W. Morgan, *Academics Across Borders: Narratives of Linguistic Capital, Language Competence and Communication Strategies*, „*Globalisation, Societies and Education*”, 15 (2017) s. 68–95.

zgodnie z instytucjonalnym wzorcem klasy średniej. Z tego powodu niektórzy badacze zwracają uwagę, że „międzynarodowa edukacja podbudowuje (i w niektórych przypadkach, w gospodarkach szybko się rozwijających, aktywnie tworzy) nierówności społeczne”⁵².

W przypadku losów zawodowych akademików wywodzących się z klasy średniej lub wyższej bardzo wyraźne są dwa motywy⁵³. Pierwszy to dostatek przede wszystkim w zakresie kapitału ekonomicznego, drugi – silny plan biograficzny.

Narracje osób, które zostały naukowcami w Stanach Zjednoczonych lub Wielkiej Brytanii, zdradzały, że – poza kilkoma wyjątkami – były to osoby dobrze lub bardzo dobrze sytuowane.

Indented text block containing a quote: Nie wiem, czy to wypada powiedzieć, ale mnie się udało przed wyjazdem, jakieś 1,5 roku przed wyjazdem ja miałam własne małe mieszkanie w [dużym mieście] i [mały samochód]. Także i to naprawdę było śliczne, małe mieszkanko, samochodzik, byłam najmłodszą pracowniczką [wydziału] (Aurelia, UK).

Przewaga w postaci kapitału ekonomicznego nie była jedyną, którą posiadali. Wiele z tych osób uczęszczało do najlepszych szkół średnich w kraju, a jeżeli kończyli tu część studiów, były to najlepsze uczelnie zlokalizowane w dużych ośrodkach akademickich. Część badanych miała też tradycje akademickie w rodzinie.

Indented text block containing a quote: Więc ja trafiłem do takiej szkoły tylko z powodu tego, że mój ojciec pracował [w ministerstwie] i my przyjechaliśmy do Polski z Libii. (...) Ale z powodu, że chodziłem do takiej szkoły międzynarodowej, to rodzicom zależało na tym, żebym chodził do szkoły, gdzie angielski jest wykładowy (Przemysław, UK).

Indented text block containing a quote: Pochodzę z rodziny akademickiej, mój brat, który jest starszy ode mnie wtedy był doktorem, ojciec był już profesorem, więc nie było dla mnie to zaskoczeniem, że jak skończę jedno studia to nie będę do końca gotowa, nie

52 J. Waters, *Geographies of International Education*, s. 130.

53 Należy zwrócić uwagę, że prezentowane w tej części artykułu dane zostały zebrane inną metodą, co wpływa na ich charakter. Wszystkie imiona zostały zmienione, a w nielicznych przypadkach, w celu anonimizacji wywiadu, zmieniono również nieznaczące szczegóły: np. kierunek studiów.

że gotowa tylko, że nie było to dla mnie zaskoczeniem jak wymyśliłam też, że będę robić doktorat, nie było to dla nikogo zdziwieniem (Matylda, UK).

Moi rodzice są obydwójce naukowcami. (...) [uczestnicząc w dodatkowych zajęciach w liceum] poczułam się po pierwsze zafascynowana, a po drugie pierwszy raz stwierdziłam : O! Ja rzeczywiście jestem w stanie to zrobić. Że jestem w stanie być kreatywna i mam pomysły. Miałam szesnaście lat, powiedziałam coś, profesorowi się podobało. I było dla mnie duże przeżycie (Magda, US).

Swoboda podróżowania i życie za granicą lub częste podróże były typowym doświadczeniem w tej grupie. Dzięki temu badani mogli nabyć szczególnie rodzaj kapitału, który Jürgen Gerhards, Silke Hans i Sören Carlson nazywają „transnarodowym kapitałem ludzkim” (*transnational human capital*)⁵⁴.

Między 3 a 4 klasą liceum byłam przez rok w Argentynie, to mi się nie liczyło do niczego po prostu (Kasia, UK).

Spędziłam większość, znaczy no nie większość, ale sporą część swojego dzieciństwa najpierw we Francji, potem w Malezji, potem w Indiach, więc miałam doświadczenie z tego typu środowiskiem (Charlie, UK).

Mieszkałam w Stanach jako dziecko, miałam takie większe poczucie, że jestem w stanie się zaaklimatyzować i że jakby nie mam tylko jednej ojczyzny (Magda, UK).

Drugą zaobserwowaną prawidłowością był silny plan biograficzny, który ujawniał się już we wczesnym dzieciństwie.

Jak miałam 10 lat, to stwierdziłam, że pójdę na Oxford. Bo tak mnie zawsze podjudzali dorośli, bo ja byłam taka mądralińska, no to zawsze mnie podjudzali. Ja mówię: „Tak, na Oxford pójdę” I to śmego coś, śmego tak, żeby im... No bo miałam taki charakter (Róża, UK).

Cofnąłbym się daleko, bo według mnie mogę się cofnąć do mojego zainteresowania [dwoma dyscyplinami jednocześnie], czyli interdyscyplinarność tych zainteresowań od, prawda, jakiegoś tam wieku nastoletniego, szkoły podstawowej i średniej, myślę że miała już znaczenie, bo ta interdyscy-

54 J. Gerhards, S. Hans, S. Carlson, *Social Class and Transnational Human Capital. How Middle and Upper Class Parents Prepare Their Children for Globalization*, London–New York 2017.

scyplinarność pomogła mi się wyróżnić, żeby dostać różne stypendia, ale później też, do tej pory, wpływa na to jak prowadzę badania (Damian, UK).
Od kiedy nauczyłam się czytać, kiedy miałam pięć lat, to w zasadzie nic innego mnie już nie interesowało i spędzałam większość czasu po prostu w książkach i w zasadzie od przedszkola, kiedy tylko miałam pierwsze zajęcia z angielskiego, dużo bardziej mnie to interesowało, niż wszystko inne, co się działo w przedszkolu albo w szkole (Konstancja, UK).

Marzyłem zawsze o karierze naukowej, od samego początku, w szkole średniej, w ogóle. Moi rodzice, szczególnie mój ojciec, zawsze mieliśmy taki bardzo otwarty w domu stosunek do świata i w ogóle do spraw, i bardzo tak naukowo było podejście [...] W ogóle w szkole, w szkole w ogóle byłem w podstawówce, w ogóle byłem, jakby to powiedzieć, w ogóle robiłem inne rzeczy, niż większość, nie? Od razu, czy tam, czytałem książki naukowe i tak dalej, w ogóle matematyka, fizyka, chemia, to byłem w ogóle w innej bajce, niż w ogóle większość ludzi (Patryk, UK).

W wieku 11 lat postanowiłam, że będę uczyć biologii na uczelni i od tamtej pory starałam się dostać do szkół, które dadzą mi jak najlepszą szansę na to, żeby wylądować właśnie w takim miejscu. Z podstawówki trafiłam do gimnazjum społecznego, w którym był duży nacisk na języki, o mama wybrała to gimnazjum. I po tym gimnazjum mój angielski był wystarczająco dobry, żeby dostać się do [prestiżowego liceum], który był z angielskim wykładowym (Ala, UK).

No punktem takim, wydaje mi się pierwszym, tak, jak o tym myślę już od dość dawna to było liceum i Olimpiada Historyczna, gdzie na pierwszym etapie pisze się swoją własną rozprawkę, taką powiedzmy quasi-naukową, czyta się książki naukowe, właściwie pierwszy raz (Olga, US).

Cytowane tu wypowiedzi są przykładami planów biograficznych, które pojawiały się na wczesnych etapach edukacji, często w szkole podstawowej lub średniej. Ich realizacja była możliwa dzięki opisywanym wcześniej kapitałom, dzięki czemu w narracjach uczestników badania pojawia się sprawczość („mój angielski był wystarczająco dobry, żeby dostać się do [prestiżowego liceum]”; „stwierdziłam, że pójdę na Oxford”) lub przeświadczenie o wyjątkowości swojej sytuacji („w ogóle robiłem inne rzeczy, niż większość”).

Na zakończenie wróćmy jeszcze do kwestii „przypadku”. Analiza danych pokazuje bowiem, że było to słowo używane również w wywiadach z akademikami, którzy prowadzą badania w centrach światowej nauki. Poniżej znajduje się kilka przykładów.

Pierwszy etap, no to wiesz, no to dużo jest chyba przypadku. W sensie, ja chodziłem do szkoły takiej międzynarodowej w Polsce (Przemysław, UK).

Dowiedziałem się przez przypadek od przyjaciela ze studiów, że dostał stypendium [...] na roczny wyjazd do Cambridge i w związku z tym starałem się [o to stypendium] (Damian, UK).

A w tym wszystkim [nazwa prestiżowej uczelni w USA] to jest taki trochę przypadek. To znaczy złożyłam te dokumenty, tak, ale to... znaczy przypadek no, nie jest to przypadek w tym sensie, że no to jest efekt tej pracy, ale to, że akurat wtedy było to ogłoszenie i że akurat złożyłam. To nie jest tak, że ja miałam jakieś takie plany, że to była jakaś taka, no mój cel, no bo to byłoby absurdalne, tak? (Olga, US).

Wskazane tu „przypadki” dają się wyjaśnić jako rezultaty splotu różnych okoliczności społecznych. Jak powiedziałby Howard Becker, znalezienie się w międzynarodowej szkole, a więc nie dość, że prestiżowej, to jeszcze po prostu drogiej, jest rodzajem przypadku, jednak wiąże się z szeregiem okoliczności związanych np. z zamieszkiwaniem w dużym mieście, gdzie takie szkoły w ogóle są kapitałem kulturowym (pomysł, aby wysłać tam dziecko) oraz ekonomicznym rodziców (możliwość zrealizowania planu). W podobny sposób posiadanie kolegów, którzy otrzymali prestiżowe stypendia, zakłada wcześniejsze obracanie się w kręgach społecznych, gdzie można spotkać takie osoby (np. prestiżowa szkoła, uczelnia, sąsiedztwo). W trzecim przykładzie Olga sama dokonuje auto-korekty, tłumacząc, że „przypadek” w jej sytuacji pomógł zdyskontować wcześniej wykonaną pracę. Wykorzystanie kategorii przypadku pełni tu wyrażenie inną rolę niż u akademików awansujących, ponieważ współwystępuje ono z mocno zarysowanym planem biograficznym, zwykle wymagającym kapitału kulturowego i ekonomicznego. Zamiast stanowić ważny punkt historii życiowej są one rodzajem strategii retorycznej: we wszystkich przytoczonych tu przypadkach narratorzy wyrażali swoją skromność, poprzez akcentowanie, że los im sprzyjał. Olga dodatkowo łączyła własne zasługi ze sprzyjającymi okolicznościami, co często robili również badani przez Ye i Nylander⁵⁵ studenci prestiżowych uczelni. Jej ścieżka kariery opiera się więc, w najlepszym razie, na „trafie będącym przedmiotem wyboru”, a nie „ślepych trafie”. I to można jednak

55 E. Ye, E. Nylander, *Deservedness, Humbleness and Chance*.

kwestionować, ponieważ samo dowiedzenie się o konkursie na prestiżowe stanowisko i wystarczająca śmiałość, aby spróbować swojego szczęścia w elitarnym konkursie, wymagają specyficznego kapitału społecznego i kulturowego. W badanych przez nas biografjach „ludowych”, częstym problem była bowiem rezygnacja z prestiżowego kierunku studiów w Polsce (przypomnijmy matkę Trudi mówiącą „medycyna jest dla dzieci lekarzy”), który wydawał się nieodpowiedni ze względu na pochodzenie społeczne narratorów.

Podsumowanie

Zaprezentowaliśmy sylwetki dwóch polskich naukowców, którzy osiągnęli sukces zawodowy, dokonali przejścia kulturowego w drabinie społecznej. To, co łączy te narracje, to wybrzmiewający brak precyzyjnych biograficznych planów działania i akcentowanie roli przypadku, często współwystępującego z trajektoriami cierpienia. Kariery badanych rozwijają się w wyniku splotu różnych okoliczności życiowych, a w ich narracjach akcentowane są m.in. pomoc znaczących innych. Scenariusz realizowany przez awansujących społecznie akademików nie byłby możliwy bez, nierzadko tytanicznego, wysiłku włożonego w pracę i nadrabianie różnic klasowych oraz chęci udowodnienia najbliższemu swojego potencjału i możliwości. W przeciwieństwie do dzieci klas średnich lub wyższych, awansujący akademicy napotykali zróżnicowane wzorce oczekiwań instytucjonalnych: od podważania wartości edukacji akademickiej przez osoby im bliskie, przez ich obojętność, po pełne wsparcie. Wszyscy przeżywają lub przeżyli metamorfozy biograficzne, a ich stosunki ze środowiskiem akademickim zawsze były skomplikowane. Niektórzy badani doświadczają dojmującego rozczarowania pracą naukową, odczuwają obcość⁵⁶ i cierpienie, źle się czują podczas teoretycznych, intelektualnych dyskusji, odczuwają stres podczas wystąpień publicznych, czują się nieswojo w akademii, mają problemy emocjonalne, doznają wręcz nerwicy klasowej⁵⁷, nie utożsamiając się ani z gronem akademickim, ani ze środowiskiem pochodzenia. Owo krytyczne nastawienie do akademii rozumiemy jako

56 A. Różańska, *Poczucie obcości wśród swoich jako element biografii jednostek wielokulturowego i wielowyznaniowego Zaolzia*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 3 (2018) nr 1, s. 69–84, DOI: 10.36578/BP.2018.03.05.

57 V. de Gaulejac, *La Névrose de classe. Trajectoire sociale et conflits d'identité*, Paris 1987.

jedno z pozytywnych konsekwencji położenia Schützowskich obcych⁵⁸ lub znanych z prac Bourdieu „oblatów”⁵⁹ – posiadaczy ludowego kapitału kulturowego. Zakwestionowanie gry pozorów jest możliwe tylko dla kogoś, kto nie zinternalizował sobie w pełni norm funkcjonujących w świecie homo academics⁶⁰.

Przedstawione tu wzorce planu kariery, charakterystycznego dla klasy średniej i przypadku akcentowanego w biografjach klasy ludowej, to oczywiście typy idealne, ponieważ niektórzy przedstawiciele klas średnich akcentują różne przypadki w swoim życiu (nie tylko w „retoryczny” sposób analizowany powyżej), a osoby z klas ludowych opowiadają o swoim życiu jako realizacji daleko siężnego planu. Podsumowanie zebranych danych pozwala jednak na wyróżnienie dwóch modelowych scenariuszy, co wpisuje się w powstającą literaturę dotyczącą wpływów zbiegów okoliczności na kariery klas ludowych⁶¹. Indywidualne kariery należy zawsze traktować jako konstelacje różnych, wzajemnie na siebie oddziaływujących, elementów. Podkreślana przez nas rola przypadku nie może w żadnym wypadku stygmatyzować badanych, lecz wręcz przeciwnie, dowartościować doświadczenia osób, które bez wsparcia z domu, były w stanie realizować się w świecie akademii.

Analiza przeprowadzona w tym artykule rzuca również nieco światła na termin „cudu”, którym teoria Pierre’a Bourdieu posługuje się, aby wyjaśnić fenomen awansu społecznego⁶². W świetle przeprowadzonych badań kategoria ta wydaje się w mniejszym stopniu „wytrychem”, który mógłby tłumaczyć niezwykle kariery naukowe, w tym karierę samego Bourdieu, a w większym użyteczną kategorią analityczną. Idąc za sugestią socjologów badających rolę szczęścia lub zbiegu okoliczności w trajektoriach ludzkiego życia, obok tradycyjnych roli struktury społecznej i sprawstwa, uważamy, że jest to kategoria teoretyczna,

58 A. Schütz, *Obcy: esej z zakresu psychologii społecznej*, w: tegoż, *O wielości światów. Szkice z socjologii fenomenologicznej*, Kraków 2008.

59 P. Bourdieu, *Homo Academicus*, Cambridge 1990.

60 Tamże.

61 P. Hodkinson, *Understanding Career Decision-Making and Progression: Careership Revisited*, „Career Research & Development”, 21 (2009) s. 4–17; L. Atkins, *The Odyssey: School to Work Transitions, Serendipity and Position in the Field*, „British Journal of Sociology of Education”, 38 (2017) nr 5, s. 641–655.

62 P. Bourdieu, *Homo Academicus; Ku biograficznemu badaniu doświadczenia klasy ludowej*, s. 94; R. Ye, E. Nylander, *Deservedness, Humbleness and Chance*, s. 11.

która dobrze pasuje do losu karier naukowych osób z awansu. Nie tylko dlatego, że takie osoby, co pokazują badania nad studentami⁶³, są skłonne same posługiwać się tymi kategoriami tworząc opisy swoich losów. Kategoria ta wydaje się szczególnie użyteczna, ponieważ, na poziomie teoretycznym, podkopuje wiarę w mit ciężkiej pracy i zdolności jako wystarczających warunków prostej ścieżki do sukcesu życiowego. Wymaga ona jednak uznania przypadku jako niezależnego czynnika akceptowanego obok wyjaśnień deterministycznych, a więc zakwestionowanie poglądu, że „zadaniem socjologów jest branie na warsztat wydarzeń, które ludzie postrzegają jako szczęśliwe i nieszczęśliwe i następnie, badania właściwych społecznych przyczyn lub procesów, które odpowiadają za te wydarzenia”⁶⁴. Idąc za intuicją Howarda Beckera, a także pracami Norberta Eliasa⁶⁵, pracę taką podejmuje coraz więcej badaczy społecznych⁶⁶, nie tylko w kręgu badań biograficznych.

Streszczenie: Artykuł stanowi analizę biografii polskich pracowników akademickich, którzy doświadczyli awansu społecznego: wywodząc się z rodzin o skromnych tradycjach intelektualnych, zdołali osiągnąć sukces w świecie naukowym. Opierając się na danych socjologicznych zebranych w ramach dwóch projektów – (1) wywiadach biograficznych z awansującymi pracownikami naukowymi oraz (2) wywiadach pogłębionych z naukowcami, którzy wyjechali na Zachód, a wśród których dominują przedstawiciele klas średnich i wyższych średnich – pokazujemy, że ci pierwsi opisują swoje życie jako rodzaj „przypadku”, w przeciwieństwie do ostatnich, którzy swoje kariery zazwyczaj planują. Korzystając z zapożyczonego od Ronalda Dworkina rozróżnienia na „ślepy traf” i „traf będący przedmiotem wyboru”, argumentujemy, że – choć przypadkowość jako strategię narracyjną można wiązać z doświadczeniem awansu społecznego – to w historiach życia pracowników naukowych występują różne rodzaje przypadku. Szczegółowa analiza dwóch biografii wskazuje, że w kategoriach przypadku rozpatrywane bywają m.in. pomoc „znaczących innych” czy pojawienie się we właściwym miejscu we właściwym czasie.

Słowa kluczowe: mobilność społeczna, awans społeczny, wykładowcy, naukowcy, przypadek.

63 D. Reay, G. Crozier, J. Clayton, *Strangers in Paradise*; L. Atkins, *The Odyssey*, s. 641–655.

64 M. Sauder, *A Sociology of Luck*, s. 198.

65 N. Elias, *Czym jest socjologia?*, tłum. B. Baran, Warszawa 2010, s. 221.

66 R. Frank, *Success and Luck. Good Fortune and the Myth of Meritocracy*, Princeton 2016.

Bibliografia

- Archer M. S., *Człowieczeństwo. Problem sprawstwa*, tłum. A. Dziuban, Kraków 2013.
- Atkins L., *The Odyssey: School to Work Transitions, Serendipity and Position in the Field*, „British Journal of Sociology of Education”, 38 (2017) nr 5, s. 641–655.
- Bahna M., *The Intergenerational Social Mobility of Internationally Mobile Students*, „Population, Space and Place”, 27 (2021) nr 6, DOI: 10.1002/psp.2425.
- Baltar F., Brunet I., *Social Research 2.0: Virtual Snowball Sampling Method Using Facebook*, „Internet Research”, 22 (2012) nr 1, s. 57–74, DOI: 10.1108/10662241211199960.
- Batalova J., Lowell B., „The Best and the Brightest”: *Immigrant Professionals in the U.S.*, w: *The Human Face of Global Mobility*, red. M. Smith, A. Favell, New York 2006, s. 81–101.
- Bauman Z., *Dwa szkice o moralności ponowoczesnej*, Warszawa 1994.
- Becker H., *Triki badawcze w socjologii: jak w pełni wykorzystać potencjał badań społecznych*, tłum. A. Tomanek, Warszawa 2018.
- Bertaux D., *Analiza pojedynczych przypadków (au cas par cas)*, w: *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, red. K. Kaźmierska, Kraków 2012, 309–333.
- Bourdieu P., *Dystynkcja*, tłum. P. Biłos, Warszawa 2005.
- Bourdieu P., *Homo Academicus*, Cambridge 1990.
- Browne K., *Snowball Sampling: using Social Networks to Research non-Heterosexual Women*, „International Journal of Social Research Methodology”, 8 (2005) nr 1, s. 47–60, DOI: 10.1080/1364557032000081663.
- Burski J., *Klasa średnia a perspektywa biograficzna. Empiryczne studium przypadku*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, 12 (2016) nr 2, s. 78–93.
- Całek A., *Biografia naukowa: od koncepcji do narracji. Interdyscyplinarność, teorie, metody badawcze*, Kraków 2013.
- Czyżewski M., Rokuszewska-Pawełek A., *Analiza autobiografii Rudolpha Hössa, część II*, „Kultura i Społeczeństwo”, 33 (1989) nr 3–4, s. 163–181.
- de Gaulejac V., *La Névrose de classe. Trajectoire sociale et conflits d'identité*, Paris 1987.
- Deflem M., *Sociologists in a Global Age. Biographical Perspectives*, London 2016.
- Domosławski A., *Wygnaniec. 21 scen z życia Zygmunta Baumana*, Warszawa 2021.
- Dubas E., *W edukacyjnej przestrzeni biografii – biografia jako poznawanie człowieka*, w: *W stulecie metody biograficznej. Refleksje i przykłady badań z perspektywy polsko-frankofonskiej*, red. E. Dubas i A. Słowik, Łódź 2020, s. 117–126.
- Dusek G. A., Yurova Y. V., Ruppel C. P., *Using Social Media and Targeted Snowball Sampling to Survey a Hard-To-Reach Population: A Case Study*, „International Journal of Doctoral Studies”, 10 (2015) s. 279–299, DOI: 10.28945/2296.
- Elias N., *Czym jest socjologia?*, tłum. B. Baran, Warszawa 2010.
- Favell A., Feldblum M., Smith M. P., *The Human Face of Global Mobility*, „Society”, 44 (2007) s. 15–25.

- Flyvbjerg B., *Pięć mitów o badaniach typu studium przypadku*, tłum. M. Nawojczyk, „Studia Socjologiczne”, 2 (2005) s. 41–69.
- Frank R., *Success and Luck. Good Fortune and the Myth of Meritocracy*, Princeton 2016.
- Gdula M., Lewicki M., Sadura P., *Praktyki kulturowe klasy ludowej*, Warszawa 2014.
- Gerhards J., Hans S., Carlson S., *Social Class and Transnational Human Capital. How Middle and Upper Class Parents Prepare Their Children for Globalization*, London–New York 2017.
- Gimenez J., Morgan W., *Academics Across Borders: Narratives of Linguistic Capital, Language Competence and Communication Strategies*, „Globalisation, Societies and Education”, 15 (2017) s. 68–95.
- Hodkinson P., *Understanding Career Decision-Making and Progression: Careership Revisited*, „Career Research & Development”, 21 (2009) s. 4–17.
- Kacprzak A., *Metamorfozy biograficzne trzeźwiejących alkoholików. Problemy tożsamościowe alkoholików w procesie wychodzenia z nałogu*, w: *Kultury, subkultury i społeczne światy w badaniach jakościowych*, red. M. Fiternicka-Gorzko, J. Leoński, Szczecin 2010, s. 275–287.
- Kaźmierska K., *Badania biograficzne w naukach społecznych*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, 9 (2013) nr 4, s. 6–10.
- Kaźmierska K., Schütze F., *Wykorzystanie autobiograficznego wywiadu narracyjnego w badaniach nad konstruowaniem obrazu przeszłości w biografii. Na przykładzie socjologicznego porównania narracji na temat życia w PRL-u i NRD*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, 9 (2013) nr 4, s. 122–139.
- Kaźmierska K., Waniek K., Zysiak A., *Opowiedzieć Uniwersytet. Łódź akademicka w biografiach wpisanych w losy Uniwersytetu Łódzkiego*, Łódź 2016.
- Kołodziej-Durnaś A., *Autobiografia Alice Salomon – struktury procesowe biografii a losy narodu niemieckiego*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, 6 (2010) nr 2, s. 60–80.
- Lee H., „I Am a Kirogi Mother”: *Education Exodus and Life Transformation Among Korean Transnational Women*, „Journal of Language, Identity, and Education”, 9 (2010) nr 4, s. 250–264.
- Loveday V., *Luck, Chance, and Happenstance? Perceptions of Success and Failure amongst Fixed-Term Academic Staff in UK Higher Education*, „British Journal of Sociology”, 69 (2018) nr 3, s. 758–775, DOI: 10.1111/1468-4446.12307.
- Lubrano A., *Limbo: Blue-Collar Roots, White-Collar Dreams*, Hoboken 2004.
- Łuczaj K., *Foreign-born Scholars in Central Europe: a Planned Strategy or a 'Dart Throw'?*, „Journal of Higher Education Policy and Management”, 42 (2020) nr 6, s. 602–616, DOI: 10.1080/1360080X.2019.1682955.
- Łuczaj K., *Ku biograficznemu badaniu doświadczenia klasy ludowej. Krytyka metodologicznego podejścia Pierre’a Bourdieu*, „Studia Socjologiczne”, 2 (2018) s. 93–114, DOI: 10.24425/122465.

- Marquard O., *Apologia przypadkowości: studia filozoficzne*, tłum. K. Krzemieniowa, Warszawa 1994.
- Merton R., Barber E., *The Travels and Adventures of Serendipity*, Princeton 2004.
- Męćfal S., *Analiza praktyk anonimizacji danych w polskich jakościowych badaniach socjologicznych na tle literatury przedmiotu oraz zasad etyczno-prawnych*, „Przegląd Socjologiczny”, 69 (2020) s. 59–84, DOI: 10.26485/PS/2020/69.3/3.
- O'Connor C., Joffe H., *Intercoder Reliability in Qualitative Research: Debates and Practical Guidelines*, „International Journal of Qualitative Methods”, 19 (2020) s. 1–13, DOI: 10.1177/1609406919899220.
- Rakuszevska-Pawełek A., *Miejsce biografii w socjologii interpretatywnej. Program socjologii biografistycznej Fritza Schützego*, „ASK: społeczeństwo, badania, metody”, 3 (1996) nr 1, s. 37–54.
- Reay D., Crozier G., Clayton J., „Strangers in paradise”? Working-class students in elite universities, „Sociology”, 43 (2009) nr 6, s. 1103–1121, DOI: 10.1177/0038038509345700.
- Reddin G., *Struggles and achievements: experiences of working-class white male academics who attain tenure*, PhD (Doctor of Philosophy) thesis, University of Iowa, 2012. Dostęp: 08.02.2021: DOI: 10.17077/etd.ofomhpio.
- Riemann G., Schütze F., „Trajektorja” jako podstawowa koncepcja teoretyczna w analizach cierpienia i bezładnych procesów społecznych, w: *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, red. K. Kaźmierska, Kraków 2012, s. 389–414.
- Różańska A., *Poczucie obcości wśród swoich jako element biografii jednostek wielokulturowego i wielowyznaniowego Zaozla*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 3 (2018) nr 1, s. 69–84, DOI: 10.36578/BP.2018.03.05.
- Sauder M., *A Sociology of Luck*, „Sociological Theory”, 38 (2020) nr 3, s. 193–216, DOI: 10.1177/0735275120941178.
- Schütz A., *Obcy: esej z zakresu psychologii społecznej*, w: A. Schutz, *O wielości światów. Szkice z socjologii fenomenologicznej*, Kraków 2008, s. 213–222.
- Schütze F., *Autobiographical Accounts of War Experiences*, „Qualitative Sociology Review”, 10 (2014) nr 1, s. 224–283.
- Schütze F., *Trajektorie cierpienia jako przedmiot badań socjologii interpretatywnej*, w: *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, red. K. Kaźmierska, Kraków 2012, s. 415–458.
- Schütze, F. *Biography Analysis on the Empirical Base of Autobiographical Narratives: How to Analyse Autobiographical Narrative Interviews*, „European Studies on Inequalities and Social Cohesion”, 1–2 (2007) s. 153–242.
- Soroko E., *Poziom autonarracyjności wypowiedzi i użyteczność wybranych sposobów ich generowania*, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. W. J. Paluchowskiego, UAM, Poznań 2007.

- Spence P. R., Lachlan K. A., Rainear A. M., *Social Media and Crisis Research: Data Collection and Directions*, „Computers in Human Behavior”, 54 (2016) s. 667–672, DOI: 10.1016/j.chb.2015.08.045.
- Steinmetz G., *Odious Comparisons: Incommensurability, the Case Study, and “Small N’s” in Sociology*, „Sociological Theory”, 22 (2004) nr 3, s. 371–400, DOI: 10.1111/j.0735-2751.2004.00225.x.
- Sullivan S., Carraher S., *Using the Kaleidoscope Career Model to Create Cultures of Gender Equity*, w: A. Broadbridge, S. Fielden, *Research Handbook of Diversity and Careers*, Cheltenham 2018, s. 227–240.
- Ślęzak I., *Znaczący inny*, w: K. Konecki, P. Chomczyński, *Słownik socjologii jakościowej*, Warszawa 2012, s. 338–341.
- Tarc T., Mishra Tarc A., Wu X., *Anglo-Western International School Teachers As Global Middle Class: Portraits of Three Families*, „Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education”, 40 (2019) nr 5, s. 666–681.
- Tymicka A., *Wykorzystanie metody biograficznej w praktyce pracy socjalnej*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 4 (2019) nr 1, s. 387–400, DOI: 10.36578/BP.2019.04.07.
- Walewander E., *Biografia jako istotny element badań regionalnych*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 1 (2016) s. 249–258, DOI: 10.36578/BP.2016.01.15.
- Waters J., *Geographies of International Education*, „Geography Compass”, 6 (2012) s. 123–136.
- Weber M., *Polityka jako zawód i powołanie: wybór pism*, red. Z. Krasnodębski, tłum. A. Kopacki, P. Dybel, Warszawa 1999.
- Wengraf T., *Interviewing for Life-histories, Lived Periods and Situations, and Ongoing Personal Experiencing Using the Biographic Narrative Interpretive Method (BNIM)*. BNIM Short Guide bound with the BNIM Detailed Manual, 2014, https://www.sfu.ca/cmns/courses/2012/801/1-Readings/Wengraf_BNIM%20-%20Shortest%20Guide.rtf, dostęp: 02.03.2021.
- Ye R., Nylander E., *Deservedness, Humbleness and Chance: Conceptualisations of Luck and Academic Success among Singaporean Elite Students*, „International Studies in Sociology of Education”, 30 (2021) nr 4, s. 401–421. DOI: 10.1080/09620214.2020.1789491.
- Zysiak A., *Punkty za pochodzenie. Powojenna modernizacja i uniwersytet w robotniczym mieście*, Kraków 2016.